

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра цивільного права та процесу**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни «Сучасні доктрини цивільного процесу:»
вибіркових компонент
освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**за темою – «Основні доктрини щодо вчення про цивільне
судочинство та цивільну процесуальну форму»**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету №
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методи
ради
ХНУВС з юридичних дисцип
Протокол від 29.08.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу (протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробник:

1. Професор кафедри цивільного права та процесу, докт. юрид. наук, професор Кройтор Володимир Андрійович

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доцент Зайцев Олексій Леонідович.

2. Професор кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, професор Борисова Валентина Іванівна.

План лекції

1. Основні доктрини щодо вчення про поняття та значення цивільного процесу (цивільного судочинства) (В. В. Комаров, М. Й. Штефан та ін.).
2. Основні доктрини щодо вчення про цивільну процесуальну форму у цивільному процесі (В. В. Комаров, М. Й. Штефан та ін.).
3. Основні доктрини щодо вчення про позовну форму захисту цивільних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб (В. В. Комаров, М. Й. Штефан, С. С. Бичкова та ін.).
4. Основні доктрини щодо вчення про наказне провадження у цивільному процесі (В. В. Комаров, М. Й. Штефан та ін.).
5. Основні доктрини щодо вчення про окреме провадження у цивільному процесі (В. В. Комаров, М. Й. Штефан, С.Я. Фурса, М.М. Ясинок та ін.).

Рекомендована література

Основна

1. Конституція України : прийнята 26 черв. 1998 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card6#Public>
3. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закону України від 5 липня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
6. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про прокуратуру : закон України від 14 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 1697-VII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
8. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

9. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України № 4002-XII від 24.02.1994. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>
10. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
11. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №32. Ст.422. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
12. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 384. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Про третейські суди : Закон України № 1701-IV від 11.05.2004. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>
15. Цивільний процес : навч. посіб. / [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.] ; за заг. ред. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/610deeb0-76fa-4421-8361-1d8674694e5a>
16. Кройтор В.А., Садикова Я.М. Цивільний процес : Навчальний посібник. Суми ВВП «Мрія», 2020. 384 с.
17. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. : у 2 т. / за загальною ред. д.ю.н., професора, академіка М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. Т. 1. 330 с.
18. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.
19. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.
20. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики. Монографія. Харків : Право, 2020. 672 С.
21. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / Сліпченко С. О., Синегубов О. В., Кройтор В. А. та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
22. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Василюк Н.В., Гулька Б.І., Кота О.О. Київ : «Дакор», 2021. 1028 с.
23. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний

коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка К.: Алерта, 2020. 810 с.

24. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка К.: Алерта, 2023. 860 с.

25. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2018. 522 с.

26. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / Сліпченко С. О., Синегубов О. В., Кройтор В. А. та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aea50429-a2e0-4fee-b84f-f0efef503c19/content>

27. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / М. Я. Білак, Ю. Д. Притика, О. М. Спектор, М. М. Хоменко / За ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. 264 с.

28. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

29. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor_26-05-21.pdf

30. Галунова Л.І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Одеса, 2021. 20 с.

31. Господарський процес : навч. посіб. / [В.А.Кройтор, О.В.Синегубов, О.Г.Бортнік та ін.] : за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 328 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/063f522e-b942-416e-8c27-03a58f6d05aa/content>

22. Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України. Доктрина приватного права України. Т. 3. Харків: Право, 2013. 760 с.

1.Кройтор В.А. Основні положення досудового порядку врегулювання спору. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С.195-200.

2.Кройтор В.А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 113-117.

3.Кройтор В.А. Проблеми визначення предмета доказування в сучасному цивільному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С.68-76.

4.Кройтор В.А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С.175-178.

5.Кройтор В.А. Суд як суб'єкт судової правотворчості в цивільному судочинстві України. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 2. С.375-379

6.Кройтор В.А. Прецедентний характер рішень Європейського Суду з прав людини в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С.192-198.

7.Кройтор В.А., Сібільов Д.М. Реалізація функції судового контролю за виконавчим провадженням. *Наукові іновачії та передові технології. Серія «Право»*. 2023. № 5 (19). С.299-305.

8.Кравцов С.О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди: Монографія. Х.: Право, 2014. 232 с.

9.Кройтор В.А. Проблеми розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів: пошук моделі системи вирішення спорів в Україні. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали ХХ наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова* (Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права №1, Каф. цивіл. права №2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін; Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України». Харків: Право, 2022. С. 107-113.

10.Кройтор В.А. Проблеми запровадження обов'язкового досудового врегулювання цивільних спорів. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова* (Харків, 15 грудня 2021 р.). Харків, 2021. С. 41-45.

11.Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

12.Козирєва В. П., Гаврилішин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. *Малий і середній бізнес(право, держава, економіка)*. 2011. № 1/2. С. 122–128.

13. Проценко Д. Допустимість медіації в цивільних, господарських, адміністративних і трудових спорах. *Юридичний журнал*. 2013. № 6/7. С. 102–107.

14. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики): монографія. Київ: Ін Юре, 2016. 536 с.

15. Ткачук, О. С. Альтернативне вирішення спорів як форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів. *Проблеми законності*. Вип. 133. С. 20-31.

16. Шпенюк Д. Третейські суди в Україні: правова природа та перспективи розвитку. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2012. № 2. С. 23–30.

17. Штефан О. Альтернативна судова юрисдикція з розгляду цивільних справ у країнах ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 3. С. 55–62.

18. European Code of Conduct for Mediators: URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/593789/EPRS_IDA\(2016\)593789_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/593789/EPRS_IDA(2016)593789_EN.pdf)

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/>

2. Офіційний сайт Судова влада України URL: <https://court.gov.ua/>

3. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://search.ukr.net/?q=%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20#gsc.tab=0&gsc.q=%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20&gsc.page=1>

4. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

5. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ URL: <https://univd.edu.ua/>

6. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко URL: <https://korolenko.kharkov.com/>

Текст лекції

1. Основні доктрини щодо вчення про поняття та значення цивільного процесу (цивільного судочинства)

Згідно ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Свої повноваження судова влада реалізує через правосуддя – діяльність судів по розгляду і вирішенню кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справ. Така діяльність відбувається у відповідній формі судочинства – встановленому законом порядку здійснення правосуддя.

У юридичній літературі терміни «цивільний процес» і «цивільне судочинство» вживаються як рівнозначні. Проте, слід зауважити, що в процесуальній доктрині поняття цивільного процесу не має єдиного, загальновизнаного розуміння. В юридичній літературі можна знайти різні визначення *поняття цивільного процесу*, як то:

- цивільний процес – це діяльність суду та інших суб'єктів, а також органів виконавчого провадження;
- цивільний процес – це порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, чим, власне, ототожнюють його з судочинством;
- цивільний процес – це одне складне правовідношення або сукупність правовідносин, які виникають при розгляді і вирішенні цивільних справ;
- цивільний процес – це діяльність і пов'язані з нею правові відносини відповідних суб'єктів;
- цивільний процес становить єдність трьох складових: процесуальної діяльності, процесуальних відносин і процесуальної форми (В.В.Ярков).

Була висловлена й точка зору щодо відсутності необхідності взагалі визначення сутності даної категорії в процесуальній теорії (В.Н.Щеглов). Крім того, нерідко поняття правосуддя практично ототожнюється з поняттям

цивільного процесу¹.

Як справедливо вказує В. В. Комаров, поняття цивільного процесу тісно пов'язане з поняттям правосуддя, однак не повинно зводитися до нього. Зміст правосуддя полягає у визначенні виду й обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків осіб, у вирішенні цивільної справи судом шляхом ухвалення рішення, що має законну силу. Правосуддя має ґрунтуватися на засадах, які забезпечують можливість реалізації заінтересованою особою права на судовий захист, можливість особисто бути захисником своїх прав у суді, брати участь у вирішенні своєї справи. Ця обставина визначає необхідність встановлення специфічної форми здійснення правосуддя, яка передбачає суворо встановлений порядок розгляду і вирішення цивільної справи. Саме такий порядок розгляду і вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах, і становить *цивільний процес (судочинство)*. Правосуддя – це судова діяльність по реалізації судової влади, а цивільний процес – це форма реалізації правосуддя, яка забезпечує і гарантії здійснення правосуддя, і гарантії права громадян на судовий захист².

У науці цивільного процесуального права мала місце дискусія щодо концепції широкого і вузького розуміння цивільного процесу. Прибічники вузького тлумачення відносять до цивільного процесу тільки діяльність суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах. Широке розуміння поняття цивільного процесу було запропоновано М. Б. Зейдером і знайшло підтримку серед багатьох вчених. Прибічники широкого тлумачення, виходячи з єдності мети і предмету діяльності, спільності принципів, схожості окремих інститутів і процесуальної форми, включають до цивільного процесу діяльність як суду, так й інших органів (третейського суду, адміністративних органів тощо).

Цивільний процес – це завжди певна сукупність послідовно вчинюваних дій, у зв'язку з чим доцільним є його поділ на певні етапи, які називають

¹ Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 32–33.

² Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 33.

стадії.

Стадія цивільного процесу – це відносно самостійна частина єдиного цивільного судочинства, що характеризується наявністю в ній найближчої процесуальної мети та підсумкового процесуального акта.

В теорії цивільного процесу наводяться різні класифікації щодо складу ***стадій цивільного судочинства***, які суттєво відрізняються між собою. Так, наприклад, виділяють наступні стадії:

- 1) відкриття провадження у справі;
- 2) провадження у справі до судового розгляду;
- 3) судовий розгляд;
- 4) апеляційне провадження;
- 5) касаційне провадження;
- 6) провадження у зв'язку з винятковими обставинами;
- 7) провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами; 8) виконавче провадження¹.

В іншому випадку виокремлюють такі стадії:

- 1) подання заяви до суду;
- 2) відкриття провадження у справі;
- 3) провадження у справі до судового розгляду;
- 4) судовий розгляд;
- 5) звернення судового рішення до виконання ².

Крім традиційного поділу цивільного процесу на стадії в процесуальній літературі також проводиться поділ цивільного процесу не на стадії, а на правозастосовчі цикли або *провадження*. Як переконує М. Й. Штефан, традиційний поділ цивільного судочинства на стадії є не зовсім вдалим, оскільки перші три з них охоплюють провадження у справі в суді першої інстанції, а всі інші є провадженнями у вищестоящому суді або пов'язані із

¹ Цивільний процес: навч. посібник / за заг. ред. Кройтора В. А.; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. С. 38.

² Цивільний процес України: академ. курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; за ред. С. Я. Фурси. Київ: Вид. Фурси С. Я.; КНТ, 2009. С. 58.

зверненням до виконання¹.

З урахуванням вищевказаних аргументів *виділяють такі цикли (провадження, стадії) цивільного судочинства* як: провадження по справі у суді першої інстанції; апеляційне провадження; касаційне провадження; провадження справ у Верховному Суді (у зв'язку з винятковими обставинами); провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами; виконавче провадження; провадження у справах про скасування рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів; відновлення втраченого судового провадження; провадження у справах за участю іноземних осіб.

Кожен із перерахованих циклів (проваджень) цивільного судочинства, у свою чергу, складається із трьох стадій: порушення провадження; підготовка справи (провадження у справі до її розгляду, перегляду чи виконання); розгляд справи по суті або виконання рішення суду².

Необхідно відзначити, що в науці цивільного процесуального права ще в 60-х роках ХХ століття була висловлена думка щодо необґрунтованості включення виконавчого провадження в структуру цивільного судочинства, оскільки воно є самостійною комплексною галуззю права (М.К.Юков). Аргументами прибічників такої позиції є те, що предметом виконавчого права є правові відносини, що виникають між окремою ланкою органів виконавчої влади – Державною виконавчою службою, в особі державних виконавців – та іншими учасниками виконавчого провадження, з приводу виконання рішень досить широкого кола юрисдикційних органів, а не лише виконавчих документів за рішеннями у цивільних справах. Правове регулювання відносин у виконавчому провадженні здійснюється окремим нормативним актом –

¹ Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право: підручник. Київ: Ін Юре, 2005. С. 31.

² Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 36–37; Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право: підручник. Київ: Ін Юре, 2005. С. 31; Цивільне процесуальне право України: підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. С. 58–59.

Законом України «Про виконавче провадження»¹.

Більш обґрунтованою є позиція, згідно якої виконавче провадження є структурним компонентом цивільного судочинства². Адже правосуддя здійснюється не лише в результаті розгляду і вирішення цивільної справи, а за умов реального захисту прав, свобод та інтересів учасників цивільного судочинства, що можливо при реалізації судових рішень і перш за все в порядку їх примусового виконання у процедурах виконавчого провадження. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував у своїх рішеннях, що виконання судових рішень є невід'ємною частиною цивільного процесу, а несвоєчасне виконання судових рішень є таким, що суперечить п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Чинне цивільне процесуальне законодавство закріплює *три види цивільного судочинства: позовне, наказне та окреме провадження* (їх характеристика буде розглянута в наступних параграфах цього посібника). У процесуальній доктрині існують позиції щодо розширення переліку видів цивільного судочинства. Як вказує С. С. Бичкова, потрібно виділити і четвертий вид цивільного судочинства – провадження з визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні. Оскільки цивільним процесуальним законодавством встановлено порядок визнання та надання дозволу на примусове виконання рішень іноземних судів в Україні, і цей порядок має свої особливості, що відокремлюють його від інших видів цивільного судочинства, а перелічені у ЦПК види цивільного судочинства не враховують специфіки усіх справ, що можуть розглядатися у порядку цивільного судочинства³.

2. Основні доктрини щодо вчення про цивільну процесуальну форму у цивільному процесі

¹ Цивільний процес України: інтерактивний курс. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2007. С. 13.

² Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 37.

³ Цивільне процесуальне право України: підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. С. 57.

Цивільний процес є однією із форм відправлення правосуддя і відрізняється від діяльності інших органів, що розглядають цивільні справи, наявністю специфічної *цивільної процесуальної форми*.

Цивільне судочинство має свій властивий йому зміст і процесуальну форму. Змістом є діяльність суду і учасників процесу, а цивільною процесуальною формою – об’єктивне (зовнішнє) вираження вчинення, закріплення і оформлення відповідної діяльності. Така діяльність здійснюється у точно визначеному процесуальному порядку, за встановленими правилами, у встановленій процесуальній формі судового засідання, безпосередньо, усно, і фіксується у відповідних процесуальних документах. *Цивільна процесуальна форма* – встановлений цивільним процесуальним правом зовнішній засіб вчинення процесуальних дій, виконуваних за визначеними правилами, в певному порядку судом і всіма учасниками процесу при розгляді й вирішенні справи, перевірці законності й обґрунтованості постановленого у ній рішення, а також в закріпленні процесуальних дій у передбачених процесуальних документах¹.

У науці цивільного процесуального права є різні погляди щодо визначення поняття цивільної процесуальної форми. Так, вона ототожнюється з основними принципами цивільного процесуального права, з цивільним процесом, з порядком діяльності суду і учасників процесу, розкривається через форму процесуальних документів тощо².

У процесуальній літературі виокремлюються різноманітні риси цивільної процесуальної форми. Так, К. І. Комісаров до властивостей цивільної процесуальної форми відносить нормативність, незаперечність, системність та універсальність. Т. В. Сахнова основними ознаками цивільної процесуальної форми називає нормативність, системність, формальна визначеність, динамізм

¹ Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. С. 10.

² Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. С. 9.

та стабільність. Також виокремлюють такі характерні для цивільної процесуальної форми ознаки: законодавча урегульованість; детальність розроблення всієї процедури розгляду справи в суді; універсальність процесуальної форми вирішення спорів в суді; імперативність процесуальної форми (В.В.Ярков).

Цивільна процесуальна форма і цивілістичний процес взаємообумовлені. Процесуальна форма побудована на началах, що відображають сутність правосуддя як такого.

Значення цивільної процесуальної форми полягає в тому, що вона забезпечує заінтересованим в результатах розгляду справи сторонам та іншим особам правові гарантії правильності вирішення спору, рівність процесуальних прав і процесуальних обов'язків; а також зобов'язує суд розглядати і вирішувати справи, дотримуватися норм матеріального і процесуального права і ухвалювати законні та обґрунтовані рішення із дотриманням процесуальних гарантій для осіб, які беруть участь у справі.

3. Основні доктрини щодо вчення про позовну форму захисту цивільних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб

Позов та позовне провадження – центральні категорії всього цивілістичного процесу.

Позовне провадження є універсальним за своєю юридичною природою. Процесуальний регламент розгляду справ позовного провадження може бути застосовано не лише до справ, що відносяться до даного виду провадження, а й до справ окремого провадження (за деякими винятками, що встановлені розділом IV ЦПК), і певною мірою – до інших справ, передбачених ЦПК. Саме тому дослідження та вивчення позовного провадження та позову дозволяє одночасно отримати інформацію і зрозуміти основні правила розгляду практично всіх справ, що підпадають під юрисдикцію судів загальної

юрисдикції.

Проблематика позову є однією з ключових в теорії цивільного процесуального права, і одночасно – однією з найбільш дискусійних. Питання про сутність, поняття, елементи позову завжди, зауважимо, були предметом прискіпливої уваги науковців, сформувалися певні теоретичні школи розуміння сутності категорії «позов», і, незважаючи на цілу низку фундаментальних досліджень, тема позову продовжує залишатися дискусійною.

В юридичній літературі освітлено різні точки зору щодо сутності *позову*.

Позиція представників першого наукового напрямку (К. С. Юдельсон, М. А. Вікут) полягає в розумінні позову як суто процесуальної категорії, самостійного процесуального інституту, що являє собою вимогу особи про розгляд цивільно-правового спору і захист цивільних прав.

М. А. Гурвич, П. Ф. Єлісейкін розглядають позов як юридичну категорію, що властива самостійно матеріальному та процесуальному праву. Під позовом в матеріально-правовому значенні вони розуміють вимогу позивача до відповідача, і в цій якості позов виступає інститутом матеріального права. Позов в процесуальному значенні характеризується як звернення до суду за захистом суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, і в даному випадку позов виступає як інститут процесуального права.

Досить часто в юридичній літературі підкреслюється, що позов слід розглядати як єдине поняття, що має дві сторони: матеріально-правову та процесуальну. Зокрема така позиція висловлена в роботах А. О. Добровольського, С. О. Іванової, які переконують, що позов поєднує в собі дві вимоги: одна – матеріально-правова вимога до відповідача, що одночасно є предметом позову; друга – процесуально-правова вимога до суду про захист права. Даний погляд на позов як єдине процесуально-правове та матеріально-правове поняття у сучасній вітчизняній доктрині цивільного процесуального права є переважаючим.

Предметом позовного провадження традиційно виступає спір про суб'єктивне цивільне право, з'ясування сутності якого, його галузевої

приналежності, суб'єктного складу, динаміки та змісту привертало і зараз привертає пильну увагу вчених – процесуалістів.

Аналіз існуючих у юридичній літературі точок зору дозволяє відзначити насамперед відсутність у авторів єдиної вихідної позиції у визначенні самого поняття спору про право. В науковій літературі можна знайти декілька концепцій його визначення: 1) визначення спору про право як правопорушення визначають його як стан правовідносин, за якого не виконується зобов'язання одним із їх суб'єктів та відсутня можливість здійснення прав іншим суб'єктом (Л. А. Вансєва, П. Ф. Єлісейкін); 2) спір про право як перешкода в здійсненні права (М. А. Гурвич); 3) спір про право як суперечність, невідповідність думок сторін, які сперечаються (Д. М. Чечот, І. Г. Побірченко)¹; 4) правовий спір як юридичний конфлікт суб'єктів права, що може бути розглянутий та розв'язаний в юрисдикційному порядку (В. М. Гордон)².

Концепція щодо визначення спору через конфлікт представляється переконливою, оскільки найбільш повно відповідає сутності взаємостосунків сторін, що сперечаються. Відповідно позов є засобом передачі спору про право до юрисдикційного органу з метою врегулювання юридичного конфлікту між позивачем та відповідачем³.

Аналіз юридичної літератури дає підстави для висновку, що питання про *елементи позову* в науці цивільного процесуального права також є достатньо дискусійним. Серед вчених відсутня єдність поглядів у вирішенні питання як про кількісний склад, так і про якісну визначеність елементів позову. Безспірним в теорії цивільного процесуального права визнається наявність двох елементів позову – предмета й підстави, але до цього часу ведуться дискусії з

¹ Побірченко І. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения: дис. ... д-ра юрид. наук Киев, 1971. С. 36.

² Гордон В. М. Иски о признании. Ярославль: Тип. Губ. правления, 1906. С. 209; Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: 2004. С. 16–17, 25.

³ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. С. 64–66.

приводу того, що розуміти під кожним з цих елементів. Так, А. О. Добровольський, С. О. Іванова, М. Й. Штефан переконують, що предметом позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача.

Стосовно кількісного складу елементів позову ряд авторів є прибічниками точки зору щодо існування двохелементної структури позову. Так, А. О. Добровольський, С. О. Іванова вважають, що всі елементи позову виконують лише службову роль, а тому їх виокремлення може мати суто практичне значення.

Інші ж вчені-процесуалісти додають до предмета та підстави додаткові елементи, як зміст (М. А. Гурвич, Є. Г. Пушкар, М. Й. Штефан, В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков)¹.

Варто зауважити, що, незважаючи на достатню спірність, зміст як елемент позову, при цьому перший та найголовніший, виокремлювали ще в дореволюційній процесуальній літературі. Ним позначали мету позову, тобто певні дії суду, яких вимагав позивач («що зробити?») на відміну від предмета, що відповідав на питання «відносно чого зробити?».

Стосовно підстави позову в літературі була висловлена і підтримана думка, що позов має не тільки фактичну, а й правову підставу, зокрема про це вказував А. О. Добровольський, підкреслюючи, що правильне визначення не лише фактичної, але й правової підстави позову під час пред'явлення позову і при підготовці справи до судового розгляду є необхідною передумовою для правильного вирішення справи, для встановлення дійсних правовідносин сторін. Щоправда, з такою позицією погоджуються не всі науковці. Так, як переконує М. Й. Штефан, в позові необхідно виокремлювати тільки фактичну підставу, оскільки цивільне процесуальне право не зобов'язує позивача

¹ Цивільне процесуальне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, Є. Г. Пушкар та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 1999. С. 218; Штефан М. Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Ін Юре, 2001. С. 325.

підтверджувати наявність суб'єктивного цивільного права вказівкою на закон¹.

У доктрині цивільного процесуального права має місце низка класифікацій, що дозволяють визначити особливості окремих видів позовів. Найбільш поширеною є *класифікація позовів* за процесуальною ознакою на позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови. Разом з тим, слід зазначити, що питання щодо критеріїв побудови даної класифікації є доволі дискусійним в науці цивільного процесуального права. Так, в якості процесуальної ознаки, за якою відбувається класифікація позовів, одні вчені приймають процесуальну мету або предмет позову, характер спірної правової вимоги позивача до відповідача, інші – спосіб судового захисту².

Не менш традиційною в теорії цивільного процесуального права є матеріально-правова класифікація позовів. За матеріально-правовою ознакою, тобто за характером спірних правовідносин, з яких виникла вимога про захист прав та інтересів, розрізняють позови, що виникають з цивільних, сімейних, трудових і тому подібних горизонтальних (приватноправових) відносин (В.В.Ярков).

Класифікація позовів можлива і за іншими критеріями. Так, Г. Л. Осокіна, Н. К. Мяснікова проводять класифікацію позовів за характером правової вимоги в залежності від того, чи підлягає благо, що є об'єктом права чи інтересу, що захищається даним позовом, грошовій оцінці, та виокремлюють майнові та немайнові позови.

Дискусійним є питання щодо можливості виокремлення позовів про попередження (превентивного позову). Вперше з пропозицією про введення до правової дійсності превентивних позовів виступила Е. М. Мурадян. На її думку, метою превентивного позову є організація обґрунтованого впливу на ситуацію, яка в протилежному випадку, продовжуючи самовільний розвиток, призводить до шкідливих проявів та наслідків, втрати чи зменшення блага, що

¹ Штефан М. Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Ін Юре, 2001. С. 326–327.

² Штефан М. Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Ін Юре, 2001. С. 328.

охороняється законом. Сутність такого позову полягає в тому, щоб своєчасно відвести загрозу порушення прав та інтересів, не очікуючи, коли настануть більш шкідливі наслідки, у своєчасному захисті шляхом винесення рішення про попередження.

1. Основні доктрини щодо вчення про наказне провадження у цивільному процесі

Наказне провадження є автономним провадженням цивільного судочинства і характеризується специфічним предметом судової діяльності, яким є не спір про право (позовна справа), а вимога про захист суб'єктивних прав у безспірній формі наказного провадження (справа наказного провадження), хоча об'єкт судового захисту у цих провадженнях є єдиним – права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб¹.

У юридичній літературі наказне провадження не завжди розглядається як окремий вид цивільного судочинства. Можна виокремити такі наукові позиції з цього приводу: наказне провадження є видом цивільного судочинства, в наказному провадженні реалізується основна функція судової влади – здійснення правосуддя; наказне провадження – це вид допроцесуальної, альтернативної процедури, яка здійснюється суддею з метою прискореного захисту права кредитора і встановлення спірності або безспірності вимоги; наказне провадження – це особлива судова процедура із забезпечення безспірних матеріально-правових інтересів суб'єкта матеріального правовідношення².

На думку І. В. Удальцової, процедура провадження з видачі судового

¹ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін., за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 283.

² Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи: науково-практ. посібник. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. С. 69–71; Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 658–659.

наказу є спрощеною процедурою судочинства, на відміну від позовного провадження, і певною мірою обумовлена правовою природою матеріально-правових вимог, які потребують судового захисту¹. За твердженням авторки, в наказному провадженні правосуддя не здійснюється, оскільки процедура наказного провадження виявляється в тому, що вирішення цивільної справи відбувається без розгляду в судовому засіданні та виклику заявника і боржника².

Варто погодитись, що з теоретичної точки зору наказне провадження реалізується поза межами цивільної процесуальної форми, проте з дотриманням встановленої процедури³. Як переконує Д. Д. Луспенник, у наказному провадженні дотриманню підлягають всі елементи правозастосовної процедури: і прийняття відповідного правозастосовного документу, і доведення його до відома заінтересованих осіб⁴.

Судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог у порядку наказного провадження.

Втім, серед науковців немає спільного погляду на кваліфікацію судового наказу як особливої форми судового рішення і щодо статусу судового наказу як акта правосуддя. Зокрема, С. В. Щербак зазначає, що не можна погодитись із законодавчим визначенням судового наказу як форми судового рішення, адже поняття «судовий наказ» і «судове рішення» не збігаються, мають різний зміст і різне значення; судовий наказ є судовою постановою, що видається суддею одноособово⁵. За твердженням Н. О. Громошиної, прирівнювати і ототожнювати судовий наказ та рішення означає не помічати очевидних і

¹ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін., за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 282.

² Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 660.

³ Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи: науково-практ. посібник. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. С. 71–72.

⁴ Луспенник Д. Д. Наказне провадження: його цілі, процедура, проблеми та шляхи вирішення. *Право України*. 2004. № 7. С. 93.

⁵ Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи: науково-практ. посібник. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. С. 94–95.

принципових відмінностей між цими судовими актами. На переконання Н. І. Масленнікової, судовий наказ виноситься судом поза межами тих процесуальних проваджень, які передбачають дотримання загального регламенту судового захисту, і є лише швидким засобом приведення в дію державного примусу і в точному розумінні не є правозастосовним актом.

І. В. Удальцова в роботі «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» підкреслює, що судовий наказ за своєю сутністю є актом реалізації судової влади, яким вирішується цивільна справа по суті заявлених вимог. Хоча наказне провадження і є спрощеною процедурою розгляду цивільних справ, у ньому також реалізуються завдання цивільного процесу і тому можна стверджувати, що в наказному провадженні здійснюється правосуддя, яке втілюється у певному судовому акті. Відповідно є всі підстави вважати судовий наказ самостійним видом судового рішення¹. В іншій роботі І. В. Удальцова зауважує, що судовий наказ не можна змішувати ні з рішенням, ні з ухвалою суду, оскільки він є самостійним актом суду. На підставі аналізу окремих статей ЦПК авторка робить висновок, що за своєю сутністю судовий наказ не є актом правосуддя².

Варто погодитися з думкою В. І. Тertiшнікова, що судовий наказ є правозастосовним актом державного органу, який пропонує суб'єктам визначену правовою нормою поведінку. Він є особливим правозастосовним актом суду, яким визначені взаємні права та обов'язки суб'єктів цивільного правовідношення³.

2. Основні доктрини щодо вчення про окреме провадження у цивільному процесі

¹ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін., за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 286–287.

² Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 661.

³ Тertiшніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практ. коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 118–119, 155.

У цивільному процесуальному законодавстві закладена конструкція декількох форм цивільного судочинства – спірного (позовного) та особливого порядку цивільного процесу, викликаного необхідністю формулювання спеціальних норм процесуального права ¹. Поділ цивільного процесу на позовне, окреме та наказне провадження має важливе значення і сприяє виконанню завдань цивільного судочинства.

Справи окремого провадження мають різну сутність та специфічну матеріально-правову природу, яка визначається певними особливостями об'єктів та способів судового захисту.

Для визначення виду провадження у конкретній справі необхідно визначити наявність чи відсутність спору про право в цих справах. М. А. Гурвич зазначає, що спір про право – це протиріччя між його сторонами з приводу наявності чи змісту правовідношення, а також здійснення суб'єктивних прав і виконання покладених обов'язків. Спір про право – це спір про суб'єктивне право, тобто право, що витікає з конкретних правовідносин. Тому для виникнення спору про право необхідно, щоб сторони, що спорять, знаходилися в матеріально-правовому відношенні, хоча б імовірно. Таким чином, відсутність конкретних правовідносин до звернення до суду свідчить про відсутність спору про право, а отже, є критерієм віднесення справи до окремого провадження.

Для визначення виду провадження досліджуваних справ необхідно також встановити об'єкт судового захисту. В юридичній літературі відзначається, що, як правило, засобом реалізації юридичних інтересів виступають суб'єктивні права. Об'єктом судового захисту можуть бути і законні інтереси. Однак, необхідно розрізняти характер законних інтересів як об'єктів судового захисту в позовному та окремому провадженні цивільного судочинства. Різниця полягає у тому, що в позовному провадженні захист законних інтересів здійснюється в межах правовідносин, з яких виник правовий спір, і тому їх

¹ Штефан М. Й. Цивільний процес. Київ: Ін Юре, 1997. С. 5–6.

захист проводиться до розгляду та вирішення правового спору. Що стосується законних інтересів, які захищаються у порядку окремого провадження, то вони існують поза межами цивільних та інших правовідносин, віднесених до юрисдикції суду. Їх специфіка полягає в тому, що такі інтереси є юридичними та з їх задоволенням (захистом) у їх носія виникає можливість реалізувати у майбутньому ті чи інші суб'єктивні права¹. Так, у справах про надання медичної допомоги у примусовому порядку заявники звертаються до суду за захистом власного або суспільного законного інтересу для запобігання його можливого порушення зі сторони хворої особи, що свідчить про наявність законного інтересу поза правовідносинами, тобто такого, що не є порушенням².

Оскільки в справах окремого провадження відсутній спір про право суб'єктивне у цих справах немає сторін з протилежними юридичними інтересами як суб'єктів матеріально-правових відносин – позивача та відповідача³. Згідно з ЦПК *справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб*.

Суб'єкти окремого провадження мають той чи інший інтерес у справі. В юридичній літературі виділяють наступні види юридичного інтересу: безпосередній (особи, які виступають на захисті охоронюваних законом інтересів), опосередкований (захист не своїх охоронюваних законом інтересів). Право заявника на звернення до суду проявляється за наявності в нього юридичного інтересу. Мета, яка вказана у заяві, дає можливість судді визначити наявність у заявника юридичного інтересу. Юридичний інтерес складається з матеріально-правової і процесуальної зацікавленості. Юридичний інтерес «проявляється як в розповсюдженні на заявника всіх правових наслідків вступу рішення суду в законну силу, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту з правами або охоронюваними законом інтересами

¹ Окреме провадження: моногр. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 31.

² Погребняк О. С. Судовий захист законних інтересів при примусовому наданні медичної допомоги: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 24.

³ Цивільний процес України: академ. курс / за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. С. 516.

заявника». Матеріально-правовий інтерес полягає в отриманні того блага, яке отримає заявник за рішенням суду у випадку задоволення заяви, тобто рішення суду по справі повинно відобразитись на матеріальних інтересах заявника. Процесуальний інтерес включає не тільки винесення потрібного заявнику рішення, але й «його право на участь в якості сторони».

Для більшості справ окремого провадження матеріальний правовий інтерес заявника полягає в тому, що із встановленням судом певного юридичного факту, в заявника виникає певне суб'єктивне право, яке він може реалізувати.

Предмет доказування в справах окремого провадження визначається метою звернення заявника до суду за захистом. Коло необхідних доказів формується на підставі предмета доказування. Окреме провадження характеризується наявністю відособлено-персоніфікованих доказів, що не є характерним для позовного провадження. Законодавець у справах окремого провадження наперед визначає ті конкретні докази, що є обов'язковими для доведення в суді обставин, що входять до предмета доказування (наприклад, судово-психіатрична експертиза у справах про визнання особи недієздатною). Такий підхід опосередковано визначає ту систему доказів, яку необхідно надати заявникові, щоб отримати позитивний результат ¹.

Обов'язки доказування розподіляються між сторонами на підставі загального правила, встановленого в процесуальному законі, і окремих правил, які містяться в нормах матеріального права.

Для позовного провадження обов'язковим є положення ЦПК, згідно з яким кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених статтею 61 ЦПК. Таким чином, суд не є суб'єктом доведення². Однак, положення даного принципу не застосовуються в окремому провадженні. В окремому

¹ Ясинок М. М. Засоби доказування та їх особливості в окремому провадженні. *Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність: матеріали II міжнар. наук-практ. конф.* Київ: КНУ. 2010. С. 252.

² Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2009. С. 367.

провадженні на суд покладається обов'язок сприяти особам, які беруть участь у справі, у здійсненні ними своїх прав, свобод та інтересів, та вживати заходів щодо всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи. Таким чином, це свідчить про активність суду у формуванні доказового матеріалу¹.

Відповідно до ЦПК з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Це нормативне положення є підставою активності суду у збиранні доказів і тим самим підсилює роль суду при розгляді справ окремого провадження. Фактично це свідчить про збереження у повноваженнях суду функцій «слідчого», що було характерним для ЦПК УРСР 1963 р. Однак, слід погодитись з П. І. Шевчуком, який вважає, що зважаючи на особливий характер справ, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження, в основі яких лежить захист суб'єктивних прав та інтересів за відсутності матеріально-правових вимог однієї особи до іншої, роль суду не може зводитись до функцій стороннього спостерігача, а вимагає вчинення ним дій, спрямованих на захист інтересів осіб, у тому числі тих, які пов'язані з витребуванням необхідних доказів².

Як зазначає І. В. Удальцова, виходячи із законодавчо закріпленої можливості суду збирати докази у справі, тим самим пом'якшується обов'язок заінтересованих осіб надавати докази для підтвердження своїх вимог щодо встановлення певних фактів, що є предметом розгляду³. Однак сторони не звільняються від обов'язку доказування повністю. Невиконання сторонами обов'язків доказування може призвести до негативних наслідків у вигляді відмови в задоволенні заяви.

В справах окремого провадження на відміну від справ позовного провадження, попереднє судове засідання не проводиться. Необхідно

¹ Окреме провадження: моногр. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 45.

² Шевчук П. І. Проведення судової реформи – важлива передумова створення нового Цивільного процесуального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 2. С. 33.

³ Окреме провадження: моногр. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 45.

зазначити, що попереднє судове засідання є процесуальною формою підготовки справи до розгляду. Однак, відсутність у законодавстві вимоги щодо проведення попереднього судового засідання призводить до затягування судового процесу.

Отже, *характерними рисами окремого провадження* можна назвати: безспірність судових справ, об'єктом захисту яких є законні інтереси, які не опосередковані суб'єктивним правом; предметом судової діяльності є встановлення відповідного юридичного факту з метою подальшого здійснення захисту суб'єктивного права.